

Bozor Iqtisodiyotining Afzalliklari Va Kamchiliklari

X. A. Ulashev, Abduhamidov Muhammadali Zufar o'g'li

Samarqand iqtisodiyot va servis instituti talabasi

Annotatsiya: Mazkur maqolada Bozor Hozirgi davrdagi bozor murakkab tuzilishga egaligini ko'rsatadi. Bozorning ichki tuzilishi murakkab bo'lganligi sababli uni turkumlashga har xil mezonlar asos qilib olinadi. Bozor tizimining afzalligi resurslarni taqsimlashning samaradorligi. Bozor tizimi resurslarni samarali taqsimlashga yordam beradi. Buning mazmuni shuki, raqobatli bozor tizimi resurslarni jamiyatga eng zarur bo'lgan tovarlar va xizmatlar ishlab chiqarishga yo'naltiradi.

Kalit so'zlar: Bozor, Iqtisodiyot, resurslar, samaradorlik, ta'limot, innovatsiya, tadbirkorlik, iste'mol, hamkorlik, raqobat, monopoliya, savdo, sarmoa, budjet, kapital, modellar, mexanizm, ustunlik, ishlab chiqarish, tadbirkorlik sektori.

Kirish. Bozor iqtisodiyoti, shuningdek, erkin bozor iqtisodiyoti deb ham ataladigan iqtisodiy tizim bo'lib, unda iqtisodiy qarorlar va tovarlar va xizmatlar narxlari bozordagi shaxslar va korxonalarining o'zaro munosabatlari asosida boshqariladi. Bozor iqtisodiyotining afzalliklari va kamchiliklari:

Bozor iqtisodiyotining afzalliklari:

1. Samaralilik: Bozor iqtisodiyotining asosiy afzalliklaridan biri uning resurslarni taqsimlashdagi samaradorligidir. Narx mexanizmi orqali talab va taklif kuchlari mahsulot va xizmatlar narxlarini aniqlaydi, bu esa samarali ishlab chiqarish va iste'mol qarorlarini qabul qilishga olib keladi. Resurslar iste'molchilarning xohish-istaklari va bozor signallari asosida taqsimlanadi, bu resurslarni taqsimlashda samaradorlikni oshiradi.
2. Innovatsiya va tadbirkorlik: Bozor iqtisodiyoti innovatsiya va tadbirkorlikni rag'batlantiradi. Daromad va raqobatni rag'batlantirish korxonalarini yangi mahsulotlarni ishlab chiqarishga, samaradorlikni oshirishga va iste'molchilarning o'zgaruvchan talablariga javob berishga undaydi. Bu dinamik muhit ijodkorlikni, texnologik taraqqiyotni va iqtisodiy o'sishni rag'batlantiradi.
3. Iste'molchi tanlovi: Bozor iqtisodiyoti sharoitida iste'molchilar raqobatchi ishlab chiqaruvchilar tomonidan taklif etilayotgan keng turdagi tovar va xizmatlardan tanlash erkinligiga ega. Bu xilma-xillik va raqobat yanada sifatli, arzon narxlar va iste'molchilarning qoniqishini oshirishga olib keladi. Korxonalar mijozlarni jalb qilish va bozor ulushini olish uchun iste'molchilarning afzalliklarini qondirishga undaydi.
4. Moslashuvchanlik va moslashuvchanlik: Bozor iqtisodiyoti o'zgaruvchan sharoitlarga moslashuvchanligi va moslashuvchanligi bilan mashhur. Narxlar talab va taklifning o'zgarishiga moslashadi, bu esa iqtisodiyotning ishlab chiqarish, iste'mol va tashqi zarbalarga tez javob berishga imkon beradi. Bozor signallari resurslarni qayta taqsimlash va investitsiya qarorlarini qabul qiladi.
5. Xalqaro to'lovlarni osonlashtirish: Elektron to'lov tizimlari xalqaro to'lovlarni oson va tezlashtiradi. Ular sizga valyuta ayirboshlash uchun to'lovlar va xarajatlarni kamaytirishga imkon beradi, shuningdek, turli valyutalarda to'lovlarni amalga oshirish imkoniyatini beradi.

5. Resurslarni samarali taqsimlash: Bozor iqtisodiyoti resurslarni samaradorlik va mahsuldorlikka asoslangan holda taqsimlashga moyildir. Resurslar iste'molchilar tomonidan eng ko'p qadrlanadigan sanoat va tarmoqlarga oqib, ixtisoslashuv, mehnat taqsimoti va qiyosiy ustunliklarga olib keladi. Raqobat firmalarni samarali faoliyat yuritishga va o'z faoliyatini doimiy ravishda yaxshilashga undaydi.

Bozor iqtisodiyotining kamchiliklari:

1. Daromadlar tengsizligi: Bozor iqtisodiyotining asosiy tanqidi daromadlar tengsizligini keltirib chiqarish tendentsiyasidir. Raqobatbardosh bozor tizimida ba'zi shaxslar va korxonalar boshqalarga qaraganda ko'proq resurslar va foyda to'plashi sababli boylik va daromadlardagi nomutanosiblik paydo bo'lishi mumkin. Bu tengsizlik ijtimoiy keskinlik va iqtisodiy nomutanosibliklarga olib kelishi mumkin.
2. Bozor muvaffaqiyatsizliklari: Bozor iqtisodiyoti monopoliyalar, tashqi ta'sirlar, axborot assimetriyasi va jamoat tovarlari bilan ta'minlash muammolari kabi bozor muvaffaqiyatsizliklariga moyil. Bozorning bu nomukammalligi samarasiz natijalarga, resurslarning optimal taqsimlanishiga va salbiy ijtimoiy oqibatlariga olib kelishi mumkin. Bozordagi nosozliklarni bartaraf etish uchun davlat aralashuvi zarur bo'lishi mumkin.
3. Jamoat tovarlarining etishmasligi: Bozor iqtisodiyoti jamiyat uchun zarur bo'lgan, lekin xususiy biznes uchun ishlab chiqarish uchun foydali bo'lmagan davlat tovarlari va xizmatlarini etarli darajada ta'minlamasligi mumkin. Milliy mudofaa, infratuzilma, sog'liqni saqlash va ta'lim kabi davlat tovarlari sof bozor tizimida kam ta'minlanishi mumkin, bu esa davlat aralashuvi va davlat moliyalashtirishni talab qiladi.
4. Qisqa muddatli fokus: Bozor iqtisodiyoti ba'zan uzoq muddatli barqarorlik va jamiyat farovonligidan ko'ra qisqa muddatli foyda va choraklik moliyaviy ko'rsatkichlarga ustunlik beradi. Korxonalar xavfli xatti-harakatlarni amalga oshirishi, xarajatlarni tashqariga chiqarishi yoki uzoq muddatli oqibatlarini hisobga olmagan holda tabiiy resurslardan foydalanishi mumkin. Darhol daromadlarga e'tibor qaratish atrof-muhitning buzilishi va ijtimoiy muammolarga olib kelishi mumkin.
5. Bozor o'zgaruvchanligi: Bozor iqtisodiyoti tashqi zarbalar, spekulativ pufaklar, moliyaviy inqirozlar yoki global voqealar tufayli tebranishlar, o'zgaruvchanlik va iqtisodiy beqarorlikni boshdan kechirishi mumkin. Bozorning oldindan aytib bo'lmaydigan dinamikasi iqtisodiy faoliyatni buzishi, korxonalar va ishchilarga zarar etkazishi va investitsiya muhitida noaniqlikni keltirib chiqarishi mumkin. Iqtisodiyotni barqarorlashtirish uchun davlat aralashuvi talab qilinishi mumkin.

Boshqa tomondan olib qarasaq, Bozor iqtisodiyoti – bu xususiy mulk ustunligiga asoslangan hamda iqtisodiy jarayonlar bozor mexanizmi yordamida boshqariladigan va tartibga solinadigan iqtisodiyotdir. Uy xo'jaliklari – iqtisodiyotning iste'molchilik sohasini tashkil qiladi. Bozor iqtisodiyoti sharoitida uy xo'jaliklari resurslarni yetqazib beruvchi va ishlab chiqaruvchi ham hisoblanadi. Davlat – iqtisodiy resurslar va tovarlar iste'molchisi hamda ijtimoiy iste'mol xarakteridagi ne'matlar bilan ta'minlovchi hisoblanadi. Korxonalar yoki tadbirkorlik sektori - iqtisodiy resurslarning iste'molchisi, iqtisodiyotning birlamchi bo'g'ini va tovar (xizmat) larning asosiy ishlab chiqaruvchisi hisoblanadi. Bozor xo'jaligi subyektlari

Bozor mexanizmi – bozor iqtisodiyotining tabiati taqozo qiladigan, iqtisodiy jarayonlarni boshqarish va uyg'unlashtirishga qaratilgan iqtisodiy dastak hamda vositalardir. Bozor mexanizmi Bahotaklif Raqobat Talab Bozor iqtisodiyotining asosiy belgilari: Xususiy mulk ustuvorligi. Tadbirkorlik va tanlash usullari. Iqtisodiy manfaatlarning rag'batlantirilishi. Davlatning cheklangan roli. Barcha iqtisodiy tizimlarga xos va bozor iqtisodiyotida ham mavjud bo'lgan belgilar: Ilg'or texnologiya va yangi texnikadan keng miqyosda foydalanish. Ishlab chiqarishning ixtisoslashishi va kooperatsiyasi. Pul va unga tenglashtirilgan moliyaviy vositalarning qo'llanilishi.

Bozor iqtisodiyotining asosiy muammolariga keladigan bo'lsak. 1. Nima ishlab chiqarish zarur ? 2. Qanday ishlab chiqarish zarur ? 3. Qancha ishlab chiqarish zarur ? Foyda keltiradigan tovarlar ishlab chiqariladi, zarar keltiradiganlari ishlab chiqarilmaydi. Yangi texnika va texnologiya asoslangan korxonalarda ishlab chiqarish zarur. Iqtisodiy resurslar taqozo qiladigan miqdorda ishlab chiqariladi. 4. Kim uchun ishlab chiqarish zarur ? Aholining alohida tabaqalari (yuqori, o'rta va kam ta'minlanganlar) talabini hisobga olib ishlab chiqarish tashlik qilinadi. Kamchiliklari: Raqobatning kuchsizlanishiga yo'l qo'yadi (korxonalarining qo'shilib ketishi, monopol tizimlarning vujudga kelishi) Ijtimoiy iste'mol xarakteridagi tovarlar bilan ta'minlash layoqatiga ega emas. Daromadlar tengsizligining kuchayishiga va aholining mulkiy tabaqalanishiga olib keladi. Tovarlar hajmi va pul massasi o'rtasidagi ro'y berib turadigan nomuvofiqliklarni bartaraf eta olmaydi. Ish haqi bilan narxlar darajasi muqobilligini ta'minlay olmaydi. Afzalliklari Resurslarni samarali taqsimlaydi. Erkinlikni ta'minlaydi. Iqtisodiy faollikni rag'batlantiradi. Bozor – bu ishlab chiqaruvchi (sotuvchi) bilan iste'molchi (xaridor) ni bir – biri bog'laydigan, ayriboshlash jarayonida xizmat qiladigan tartiblar, mexanizmlar va muassasaviy tuzilmalardir. Bozor vazifalari Ishlab chiqaruvchi, resurs egalari va iste'molchilarni bog'lash asosida tovarlar, xizmatlar hamda iqtisodiy resurslarning ayriboshlanishi ta'minlash. Ishlab chiqarishning uzluksiz takrorlanib turishiga yordam berish. Iqtisodiy resurslarni tarmoqlar, sohalar va korxonalar o'rtasida taqsimlash hamda qayta taqsimlash. Iqtisodiyotni tartibga solib turish.

Bozorning turkumlanish mezonlari I. Ayriboshlashga chiqarilgan oldi -sotdi obyektining turiga ko'ra Iste'mol tovarlari va xizmatlari bozori (oziq –ovqat va nooziq ovqat tovarlari hamda xizmatlar bozori). Ishlab chiqarish omillari bozori (ishlab chiqarish vositalari, xom ashyo va materiallar hamda ishchi kuchi bozori). Ko'chmas mulk bozori (yer va uy –joy bozori). Moliya bozori (qarz majburiyatlari, kapital va valuta bozori). Intellektual tovarlar va nou xau bozori. II. Raqobatning yetuklilik darajasi yoki bozor subyektlarning mavqeiga ko'ra Sof raqobatli bozor. Sof monopolistik bozor. Monopolistik raqobatli bozor. Oligopolistik bozor. III. Hududiy qamrov darajasiga ko'ra Mahalliy bozorlar. Milliy bozorlar. Jahon bozori. IV. Savdo bitimlarini amalga oshirilish tartibiga ko'ra Chakana savdo bozorlari. Ulgurji savdo bozorlari. V. Mulk shakllariga ko'ra Davlat savdosi. Kooperativ savdo. Dehqon bozori.

Moliya bozorining tuzilishi Moliya bozori Qarz majburiyatlari bozori (iste'molni qondiradigan pul) Valuta bozori Kapital (mulk) bozori Ssuda kapitali bozori Qimmatli qog'ozlar bozori Qarz majburiyatlari bozorida olingan pul shaxsiy iste'mol uchun ishlatiladi. Kapital bozorida qo'yilgan puldan daromad olishi huquqi sotiladi va sotib olinadi. Qimmatli qog'ozlarning birlamchi bozorida ularning yangidan chiqarilgan nusxalari sotiladi va sotib olinadi, ikkilamchi bozorida oldin chiqarilganlari harakatda bo'ladi.

Xulosa: Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, bozor iqtisodiyoti samaradorlik, innovatsiyalar, iste'molchilarni tanlash va resurslarni taqsimlash nuqtai nazaridan ko'plab afzalliklarga ega bo'lsa-da, ular daromadlarning tengsizligi, bozordagi muvaffaqiyatsizliklar, jamoat tovarlarini ta'minlash, qisqa muddatli e'tibor va bozor o'zgaruvchanligi bilan bog'liq muammolarga duch kelishadi. Bozor mexanizmlarining afzalliklarini tartibga soluvchi nazorat va ijtimoiy ta'minot siyosatiga bo'lgan ehtiyoj bilan muvozanatlash adolatli, barqaror va inklyuziv iqtisodiy tizimni ta'minlash uchun juda muhimdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR VA INTERNET SAYTLAR

1. 112.0*zbekiston raqamlarda - 2015. Toshkent 2015.
2. 113.0 zbekiston ragamlarda - 2014. Toshkent 2014.
3. 114.0 zbekiston Respublikasi Davlat Statistika Qo'mitasi.
4. O zbekiston Respublikasining 2012-yil statistik axborotnomasi, T., 2013. 750
5. 122.0 zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi ma'lumotlari asosida - <https://www.mf.uz/uz>
6. 115.0 zbekiston Respublikasi Davlat Statistika Qo'mitasi.

7. O'zbekiston Respublikasining 2008-yil statistik axborotnomasi, T., 2009. 116.0*zbekiston Respublikasi Davlat Statistika Qo mitasi.
8. O'zbekiston Respublikasining 2007-yil statistik axborotnomasi, T., 2008. 117.0 zbekiston Respublikasi Davlat Statistika Qo mitasi.
9. O'zbekiston Respublikasining 2006-yil statistik axborotnomasi, T.,2007. 118.2017-yilda Pul-kredit sohasidagi vaziyat va monetar siyosatning 2018-yilga mo'jallangan asosiy yo nalishlari / O'zbekiston Respublikasi
10. Markaziybankixisoboti. <http://www.cbu.uz/uzc/node/47130>; www.review.uz
11. www.lex.uz
12. www.kun.uz
13. <https://uz.m.wikipedia.org>